

EGIDIJUS ALEKSANDRAVIČIUS IR ANTANAS KULAKAUSKAS APIE LDK IR RUSIJOS SOCIALINĖS RAIDOS SKIRTUMUS IR SOCIALINIO KONSERVATIZMO LIETUVOJE XIX A. PRIELAIDAS

Lietuvos bajorų turėtosios laisvės prisiminimai nuolat kėlė pavojų biurokratinei Rusijos valstybės sistemai, kur valdininkiška rangų lentelė lėmė laisvo bajoro tapsmą rusiškojo absoliutizmo politinės mašinos sraigtelium. Viso valstybinio gyvenimo biurokratizacija, persmelkta rytietiško despotizmo, iš esmės buvo svetima lietuvių visuomenei. Kita vertus, svarbiausia privilegijuoto luomo teise - teise į žemę ir valstiečius - suabejota nebuvo. Šiai sričiai rusų administracija net suteikė tam tikro pozityvaus naujumo: pradedant Pavlu I, rusų imperatoriai siekė reglamentuoti privalomo lažo normas valstiečiams.

[...] Į kitų socialinių struktūrų raidą bajorai negalėjo kištis tiesiogiai, be valstybės aparato tarpininkavimo. Gamybos priemonių padėtis nuosavybės požiūriu po Rusijos invazijos nepasikeitė, bet asmens suverenumo, bajoro ir piliečio laisvių - iki aneksijos jomis naudojosi apie dešimtadalį (labai apytikriai) LDK gyventojų - požiūriu valstybingumo netektis Lietuvai kainavo labai daug.

XIX amžius neretai vadinamas valstybės institucijos klestėjimo amžiumi. Tad rusiškojo absoliutizmo sistema, ginklu primesta Lietuvai, gali pasirodyti pozityvus dalykas, palyginti su Abiejų Tautų Respublikos bajoriškos visuomenės laisvėmis, artėjančiomis prie „liberum veto“ inspiruoto chaoso. Tačiau Europos valstybių institutai stiprėjo bręstant liberalios visuomenės sandarai, įsitvirtinant demokratizacijos tendencijoms, o Rusijos valstybės mašina riedėjo savais keliais. Totalinis biurokratizavimas ir administravimas buvo nukreiptas kaip tik prieš laisvos visuomenės atsiradimo užuomazgas. Rusijoje net tie keli procentai privilegijuoto socialinio elemento tikrų pilietinių laisvių neturėjo: iš esmės jie buvo tik privilegijuoti valdiniai. O Abiejų Tautų Respublikos saulėlydyje pilietybės ir asmens laisvės kontūrai jau buvo išryškėję: jų skonį jau buvo patyrę miestų ir miestelių gyventojai, žmogaus vertę pajutę Žemaitijos valstiečiai. [...]

Rusiškojo „samoderžavijos“ charakterio ypatybės ir destruktivus poveikis savitai Lietuvos visuomenės raidai itin gerai matyti išanalizavus rangų lentelės socialinį efektą. [...] Rengdamas rangų lentelę caras rėmėsi pirmiausia Danijos ir Prūsijos įstatymų leidybos patirtimi. Tačiau rusiškoji valstybinio biurokratizmo kryptis netiesiogiai lygintina ir su Kinijos valdininkų - mandarinų - institucija.

Būtina pabrėžti, kad rangų socialinis efektas vienoks buvo Europoje su aukšta bajorų pilietine savimone ir trečiuoju luomu, kitoks - Rusijoje, kur orientalinės tendencijos ir azijinio gamybos būdo požymiai (bendruomeninis žemės valdymas feodalizmo epochoje) buvo tokie stiprūs, kad rangų lentelė tik tobulino despotiją ir vien iš paviršiaus europino Rusijos imperiją. Rytietiška despotijai, kurios link vystėsi rusų valstybė nuo Ivano IV Rūsčiojo laikų, rangų sistema bei visuotinė biurokratizacija buvo artimas dalykas ir padėjo atsirasti specifinėms socialinėms struktūroms. Rusijoje viešpataujant kaimo bendruomenėms ir privilegijuoto pavaldinių luomo servilizmui (net nuo žeminančių kūno bausmių rusų bajorai buvo atleisti tik XVIII amžiaus pabaigoje) rangų sistema į pirmą vietą kėlė valstybės poreikius. Žmogus, nepaisant jo kilmės, buvo verčiamas besąlygiškai paklusti valstybės interesams. Visuomeninę padėtį tokioje sistemoje turėjo lemti ne kilmė, bet rangas arba, kitaip tariant, vieta ant valstybinės hierarchijos laiptelių. Bajorystė rusų socialiniuose orientyruose pakluso valdininkystei, o politinis servilizmas užgožė visuomenės personalizacijos - modernios asmenybės formavimosi - tendencijas. [...]

Iki Rusijos invazijos Lietuvos socialinės struktūros kontūrai kito luominių ribų irimo ir luominės integracijos, orientuotos į pilietybės institutą, link, tačiau rusų visuomenės orientalinė biurokratinė sandara sustabdė šį procesą. Rusijos socialinės sandaros specifika suvaidino konservatyvų vaidmenį

mūsų visuomenės vystymuisi greičiausiai ne todėl, kad iš esmės buvo konservatyvi, bet dėl svetimumo tradicinei lietuvių visuomenės struktūrai. Susidūrus su naujais socialiniais orientyrais, tik paviršutiniškai juos įsisavinus, ištikimai saugant senosios LDK visuomenės mentalines savybes, nei rusų primestosis, nei savosios socialinės struktūros negalėjo natūraliai plėtotis. Būtent už konfliktą tarp skirtingų visuomenės gyvenimo savybių, tarp to, kas sava, ir to, kas primesta jėga ir svetima, už konfliktą, kuris sudarė prielaidas Lietuvos visuomenei daugelį XIX amžiaus dešimtmečių išlaikyti savitą veidą, teko sumokėti socialiniu konservatyvizmu.

Egidijus Aleksandravičius, Antanas Kulakauskas, *Carų valdžioje: XIX amžiaus Lietuva*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 198–202.